

Софија Д. Филипов Радуловић*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

ГРАНИЦЕ ТУМАЧЕЊА: О КРИТИЧАРИМА
СРПСКЕ ПОЕЗИЈЕ 20. ВЕКА

(Бранко Вранеш, *Критичари у дијалогу: Р. Константиновић, Н. Петковић, А. Јерков о српској поезији 20. века*. Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2023, 247 стр.)

Непуних годину дана након књиге *Витезови модернизма: витешки идеал у српском и светском роману XX века* Бранко Вранеш нас је обрадовао својом новом студијом *Критичари у дијалогу: Р. Константиновић, Н. Петковић, А. Јерков о српској поезији 20. века*. Вранеш препознатљивим академским тоном, а академски овде користим у најлепшем схватању те речи, започиње своју студију присећањем на Хегелову интерпретацију анегдоте о заносу грчког филозофа Талеса. Чувена анегдота казује како је Талес упао у јаму, занесено гледајући у звезде, и тако изазвао подсмех народа. Хегел велича филозофов занос у односу на оне који се подсмевају и који не могу да упадну у јаму јер се без погледа управљеног ка нечем више одувек и налазе у њој. *Критичари у дијалогу* управо су резултат једног таквог заноса који верује у потребу за значењем која „није ствар прошлости, него заједничког опстанка универзитета и књижевности у будућности” (9). Вранеш, дакле, верује у критички дијалог као нужно оспољавање онога што је суштински важно, без чега ни наука ни универзитет не би имали смисла. Аутор ће тако у својој књизи, готово попут археолога, брижљиво реконструисати некада експлицитан а некада прикривен дијалог двојице тумача српске поезије 20. века, Радомира Констан-

* sofija.filipov1@gmail.com

тиновића и Новице Петковића, за који казује да представља „неуралгично место српске књижевне критике друге половине 20. века” (8), ослањајући се на методолошке претпоставке *трећег*, свог ментора и дугогодишњег саговорника, Александра Јеркова.

Вранеш је свестан различитих реакција које критички дијалози, у које се овом књигом и сам упушта, могу изазвати у академској заједници, али му приступа са академском дистанцом и без претензије „на улогу арбитра” (10). У том смисли речи, ова књига, како аутор наводи, не даје преглед савремене књижевнокритичке мисли о српском песништву 20. века, већ се као основна тема издваја однос према границама и слободи тумачења. Питању слободе тумачења приступа се у академској средини, како аутор студије наводи, са одређеним подозрењем, које се нарочито истиче када је реч о хајдегеријанском и постструктуралистичком наслеђу, за које се почесто наводи како има наглашену „спекулативну” димензију (15). Вранеш овакав отпор доводи у везу не нужно са теоријским мишљењем већ са специфичним отпором ових простора према изазовима „савременог” мишења, иако је та „савременост” према којој се гаји подозрење у овом тренутку стара више од педесет година. То, дакле, више и није савременост већ део, и то важан, књижевнокритичког и теориског наслеђа.

Рецепција Константиновићеве критичке мисли остала је у великој мери у сенци контроверзи и његовог политичког ангажовања, али не може се рећи да управо поменута „спекулативност” није имала свог удела. То је нарочито дошло до изражаја у дијалогу са Новицом Петковићем. Штавише, управо је Петковић био тај који је крајем шездесетих и почетком седамдесетих врло повољно оцењивао Константиновићева тумачења, истичући њихову аналитичност, као и негацију једнострано-доктринарних приступа. Ових деценија дијалог између Петковића и Константиновића заиста и јесте то – дијалог. Не само што је млађи проучавалац инспирисан старијим већ и старији врло похвално говори о млађем. Но, ситуација је, међутим, почела да се мења након што Петковић 1969. године одлази у Москву и тамо се „упознаје са учењима руских формалиста, структуралиста и семиотичара” (21). Да ли је Петковићево методолошко опредељење предодредило престанак дијалога, барем експлицитног, са Константиновићем? Метода аутора *Бића и језика*, за коју је некада Петковић имао много више разумевања, сада постаје пример емпиријски неутемељене *спекулације*, коју би имао да замени структуралистичко-семиотички приступ књижевном делу (24), чије су *границе тумачења* јасно исцртане. У тексту „Проучавање иманентне поетике: предмет и сврха” из 1988. године Петковић ће директно прозвати Константиновића, што, како Вра-

неш истиче, „има посебну тежину, будући да представља саставни део образлагања методолошких смерница за проучавање иманентне поетике српске књижевности у личном и институционалном смислу те речи” (24). У истом тексту Новица Петковић успоставља *емпиријски* утемељене границе проучавања иманентне поетике, које се свде искључиво на искуство тумача са књижевним текстовима. Петковић се није оградио само од Константиновићевог филозофско-спекулативног приступа тумачењу српске поезије и поетике већ и од својих некадашњих ставова. Петковић се, дакле, окреће окушају радикалне *емпиризације* методологије. Могло би се, ипак, поставити и питање о томе колико је чисто методолошке природе сукоб са Константиновићем, што се нарочито може проблематизовати погледом на промењено читање Константиновићевих романа, које је педесетих година посебно ценио и хвалио, а потом за њих тврдио да су пример књижевноисторијске погрешке (25–26).

Генеа *осујећеног дијалога* између двојице критичара приказана је екстензивно у студији *Критичари у дијалогу* на примеру тумачења Настасијевићеве поетике. Аутор указује на методолошку оријентацију раних радова Новице Петковића, нарочито у студији „Снага и немоћ речи” из 1962. године, на филозофију језика, што још једном указује на некадашњу методолошку блискост Петковића и Константиновића. Петковић тако, на пример, смисао Настасијевићевог позног циклуса „не реконструираше ’проналажењем изостављених речи’, нити за смислом „Глухота” трага ’у њиховим речима’, него у лакунама и пукотинама између речи, у свему ономе што у тексту није и не може бити речено” (54). Па ипак, Петковићева истраживања одувек су садржала наговештај његове касније методологије, те иако каже да се смисао не може тражити у проналажењу изостављених речи, подразумева се да *изостављене речи* постоје, самим тим одсуство, за Петковића, није оно *чега нема* и што се *не може* у стиху изрећи, већ оно што у стиху *није* изречено, дакле, *лакуна*, *изостављеност*, али не и сама *одсутност*. Петковићева зрела тумачења Настасијевића, али и других аутора, све више су се фокусирали, у духу руског формализма, на специфичности поетског језика и књижевног поступка. У духу „савремене структуралне анализе” која верује да се може остати у строгим језичким границама песничке творевине, Петковић долази у сукоб са Константиновићевом спекулативном методом која такве границе пренебрегава утолико што настоји да их надилази (80–81). Ту је Петковић сада далеко од позитивне оцене *надилажења* поделе између унутрашњег и спољашњег приступа књижевном делу, које је некада у Константиновићевом тумачењу Настасијевића видео и другачије оцењивао (78). У контексту нове методологије

засноване на научним принципима поставља се питање границе тумачења, „овога пута са посебном строгошћу и нормативношћу” (93), где се Петковић нужно дистанцира и од Константиновићевих и од својих некадашњих тумачења Настасијевићеве поетике, те сада тумачење *лакуна* и *пукотина* замењује „поузданијим” *читањем уназад*, како га Вранеш назива у намери да направи дистинкцију у односу на *екстензивно читање* из Константиновићеве студије о Настасијевићу (118–119). Петковићево читање уназад, или генетичко читање подразумева трагање за *коначним смислом* помоћу рашчитавања варијаната. Тумач апострофира поступак елиптирања којим се од јасног, миметичког, значења из првих верзија стиже до *затамњења* коначних стихова. Вранеш, међутим, поставља питање валидности оваквог генетичког читања Настасијевића: „Да ли постоји нужан еволутивни однос између прве и последње верзије?” (108), што је и позиција коју је са становишта *текстуалности* заузео Јерков. Аутор студије о критичком дијалогу истиче да „[ч]им је ’белине’ у песниковим текстовима *a priori* изједначио са ’елипсама’, Петковић је унапред резрешо дилему како читати Настасијевића” (118). Петковићева борба против неодређености значења књижевног текста и радикално миметичко и генолошко схватање граница тумачења парадоксално га одводе од самог текста на много тежи начин од онога због којег је замерао Константиновићу. Константиновић текст напушта да би отишао даље, самим тим у настојању да се постигне више, Петковић хоће да оде натраг до неког изворног миметички утврђеног значења и самим тим бира мање, а ипак напушта оно што у самом тексту пише. Ова разлика у схватању граница тумачења у обележила је, како аутор студије наводи, у великој мери тумачење поезије у другој половини двадесетог века, а није се ни данас сасвим изгубила из новијих критичких студија (119).

Проучавање граница тумачења у другој половини своје књиге Вранеш наставља на примеру дијалогске постхерменеутике Александра Јеркова, пре свега на основу његових књига *Смисао (српског) стиха: књига прва: де/конституција* (2010), *Смисао (српског) стиха: књига друга: само/оспоровања* (2010), *Смисао (књижевне) имагинације: књига нулта. Европа и књижевна истина: херменеусиа* (2015), *Смисао (књижевне) имагинације: књига прва. Тајна Европе и српска књижевност* (2015) и опсежне студије, умало књиге „Заморена омладина српска: од поетике раздора до сентимента нежности и блискости у поезији Милоша Црњанског” (2020).

Вранеш почиње запажањем о доминантној политици моћи у досадашњој историји мишљења о књижевности и Јерквољевој намери да „формулише нове читалачке стратегије де/конституције, само/оспоровања

и мар/гино-критике у пост-постмодерном добу” (123). Ове читалачке стратегије својеврсна су реинтерпретација мајеутичког дијалога, *хермејеутика*, и представљају, заправо, Јерковљеву критику херменеутичке воље за апсолутним разумевањем. Јерков се залаже за истински дијалог са другима, што се парадигматски може видети у његовом тексту о Костићу, односно, у дијалогу са Драганом Стојановићем и Слободаном Владушићем поводом песме „Santa Maria della Salute”. Међутим, аутор студија о *Смислу (српског) стиха* истиче и значај расветљавања сопствене улоге, циљева и мотива у сазнајном процесу, те улазак у дијалог са другима али и са собом, кроз који би се у *конфлику интерпретација* дошло до једне другачије, *флексибилније* истинитости (126). Оваква визија *критичке истине* супротставља се апсолутизацији критичког субјекта и прилагођавању текста његовој методологији и идеологији тумачења. У том контексту, Вранеш истиче и Јерковљеву потребу да преиспита границе самог уметничког дела, пре свега теорију о аутономности уметничког дела:

„Раздвајање књижевне и егзистенцијалне проблематике лишава књижевност једног од њених основних и најбољих својстава, делотворног обликовања онога што се некада називало људски дух. Теорија песничтва ипак се не може излагати независно од филозофије целокупног људског живота. То није повратак утилитарној функцији уметности, нити потенцирање њене социјалне исправности. То је повратак књижевности у инхерентан простор хуманитета и људскости” (127).

Само са оваквим тумачењем природе књижевног дела, што је, чини се, место где је аутор *Критичара у дијалогу* најснажније инвестиран, критика може постати „егзистенцијалнокритичка драма тумачења” (132).

Вранеш издваја Јерковљево тумачење аутореференцијалности као саме бити поезије, те да како иза поезије не тражи реалност, аутореференцијалност за њега не значи уживати у поезији као у животу већ животом уживати у поезији (131). Стога, како Вранеш наводи „[п]оезија, према Јерковљевом мишљењу, није обавезана да тумачима пружи оно чега у њој нема, али тумачи јесу у обавези да себе инвестирају у оно чега у поезији има” (131–132). Аутореференцијалну природу песничког дела Јерков ће, према речима аутора *Критичара у дијалогу*, желети да помири са њеним културолошким значајем у књигама о *Смислу (књижевне) имагинације* (163), где ће развити идеју *херменеутике*, која се од класичне херменеутике разликује утолико што је одређена највећом могућом важношћу самог *бића* (*усиа* на то указује, спајајући биће тумачења и биће постојања у античкој јединствености која подсећа и на то како је исто мислити и бити). Настојање да се одреди оно што је само биће предмета тумачења увек је истовремено одређивање и бића самог тумачења, из чега није изузет ни

онај који тумачи, али не у беди свачије приватности, већ у врлини апсолутне посвећености и изложености целином сопственог постојања целини тумачења. Док *хермејеутика* доводи у питање сваки могући исход тумачења, *херменеусиа* му одређује главни правац, а *херменеусија* (са једним словом више), која је и даље *гранична ситуација тумачења*, „подвлачи значај колективног (читалачког) искуства у овом процесу. Смисао (књижевне) имагинације проналази се у посебном модалитету књижевог мишљења, које не искључује аутореференцијалну природу књижевног дела” (216).

Вранеш истиче јаз између двају савремених приступа у проучавању српске поезије, од којих се једна заснива на структуралистичком наслеђу, док друга настоји да одговори на изазове постхерменеутике. Ове школе сусрећу се у тумачењу Настасијевићеве поезије и поетике, те аутор сучељава Петковићево *читање уназад* и Јерковљево *радикално проширење значења стиха* (164). У оваквом радикалном проширењу виде се нека од већ наведених постхерменеутичких начела Александра Јеркова, то је управо она обавеза тумача да себе инвестира у оно чега у поезији има, иако то нужно *не пише у тексту* али *јесте самим текстом дато*. У исто време, види се *граница* овог тумачења: оно што се тумачи, ма колико да јесте радикално проширење, ипак се ограничава на оно што је текстом дато. Јеркову је, дакле, стало да покаже утемељеност сопствених интерпретација у тексту, а не у вољи тумачења да пронађе оно што хоће (165), те његова постхерменеутика поред радикалног проширења значења стиха подразумева и вештину ограничавања, што Вранеш нарочито истиче када говори о Јерковљевој интерпретацији Павловићевих стихова. Међутим, Вранеш овде отвара критички дијалог са својим ментором и доводи у питање његово „претеривање”, јер „[у]право када ’претерује’ и чини оно што тумачима ’није допуштено’, када следи ’семантичко озрачје које се протеже поред онога што је нужно’, Јерков постиже најбоље резултате” (172). Вранеш у критици Александра Јеркова проналази ону *поетску смислотворну силу*, за коју наводи да би израз могла пронаћи и у самом тумачењу (132), те поставља питање да ли би Јерковљеве интерпретације биле мање легитимне уколико би се успоставило да нису утемељене у самом тексту. Аутор монографије о критичарима у дијалогу оставља питање отвореним за даљи дијалог, иако је Јерков поставио јасне границе свом *радикалном* читању: у књижевној критици човек нема за предмет самога себе, већ врхунска дела стваралачког духа, у чему поменути критичар види највећу привилегију тумачења књижевности.

Бранко Вранеш у својој књизи *Критичари у дијалогу: Р. Константиновић, Н. Петковић, А. Јерков о српској поезији 20. века*, како и

сам наводи, не даје једну врсту прегледа или историје српске критичке мисли. Аутор, заправо, преиспитује границе тумачења књижевног дела, али и границе самог уметничког дела, на начин на који су оне схваћене у крајње поларизованим приступима тумачењу српске поезије 20. века, што најпре приказује на примеру филозофско-спекулативног приступа Радомира Константиновића и структуралистичко-семиотичке методе Новице Петковића, и њиховог експлицитног и имплицитног дијалога, да би се потом посветио дијалошкој постхерменеутици Александра Јеркова. Иако се аутор монографије о критичарима у дијалогу академски уздржано не опредељује експлицитно ни за један приступ, донекле је јасно коју методологију баштини, и за чију се додатну радикализацију залаже, то је она која се „руководи критеријумима лепоте књижевне интерпретације и екстензије значењског хоризонта књижевног текста[...]” (219–220). Књига Бранка Вранеша настала је у талесовском заносу из снажне потребе за смислом који се проналази у аутентичној критици и безинтересној љубави према знању. У том смислу, у својој промишљености, и понекад провокативности, она јесте резултат једног тумачења које је спознало смислотворну силу *у себи самом*.